

A capela da Algaria: devoción barroca e mecanismo de xestión económica dun patrimonio rural

Damián Porto Rico
damian.portorico@hotmail.com

Resumo. A capela de Santo Ildefonso e a Casa da Algaria, na parroquia estradense de Guimarei, revélanse como un exemplo de explotación agrícola e silvícola sostible característico do século XVIII que quixo trascender ao tempo mediante o recurso tipicamente barroco da vinculación dos seus bens fundacionais. Garda tamén no seu seo unha peza artística esquecida dese período, de gran valor: o retablo atribuído a Francisco Lens.

Abstract. The Saint Ildefonso Chapel and the Algaria House, in Guimarei parish, are a characteristic example of sustainable forestry and farming exploitation of the 17th century. They survived because of the use, typically baroque, of linking its foundational goods. They also keep a forgotten but valuable piece of art of that period, the altarpiece of Francisco Lens.

Home, recorda que eres home: non esquezas nunca o teu nome, se non queres olvidar a túa salvación. Ti apelidaste terra, de terra somentes estás formado; mais a terra subsiste, e ti esvaécete; a terra persevera estable, e o teu pó dispíase. Estuda as túas miserias, medita os teus pesares. Ti non eres nada en realidade e se eres algunha cousa en imaxinación, eu nin me atrevo a compararte a un sono

XOÁN PUGET DA SERRE. *O espello que non adula.*

Unhas consideracións terminolóxicas e haxiográficas previas

Xa anteriormente intentamos aclarar a común confusión que adoita producirse no eido das fundacións eclesiásticas entre termos como *capelanía*, *capela*, *ermida* ou *oratorio*¹. Este último, seguindo a terminoloxía canónica, é un lugar, relativamente pequeno, destinado á oración, ao culto a Deus e á celebración da misa, non erixido en

1 Vid. Porto Rico, D. "Inventario de ermidas, capelanías e obras pías da Estrada (1567-1959)", en *A Estrada: miscelánea histórica e cultural*, Vol. X, 2007, páxs. 187-284.

orixe para utilidade común de tódolos fieis, a diferenza das ermidas e igrexas.

Tocante ás capelanías (xurdidas no século XIV e que acadan o seu momento culminante no XVII e na primeira metade do XVIII), cómpre dicir que son entidades xurídicas consistentes no dereito a percibir os froitos de determinados bens e na obriga ou oficio espiritual de celebrar certo número de misas a intención do fundador. Trátase, pois, de fundacións vinculares perpetuas que levan anexa unha carga en forma de misas que deberán aplicarse en determinado altar, capela ou ermida².

Debemos ter moi presente que para a mentalidade relixiosa posterior ao Concilio de Trento era necesario asegurar a celebración de misas durante longo tempo, que evitarían que o esquecemento dos descendentes sumira ás ánimas dos defuntos na permanencia indefinida no Purgatorio. É máis: no denominado período Barroco, época da apoteose do culto divino e momento no que a preocupación por loubar e glorificar a Deus alcanza o seu cénit, foi a fundación de capelanías con carga de misas o instrumento que mellor servía a este propósito. Mais tamén constituían unha vía de acceso ao estado eclesiástico, unha forma de promoción social para as familias que as controlaban, un xeito de lograr exencións tributarias e unha maneira de explotación agraria: de aí o interese dos grupos emerxentes e das clases máis favorecidas na súa creación e consolidación.

Porque toda fundación, en teoría imperecedeira, supón deixar bens que aseguren a permanencia no tempo dun acto con fins piadosos mediante os seus rendementos. Debían contar cunhas bases económicas sólidas que perdurasen *por todo tempo de sempre xamais*, en palabras da maioría dos que as instituían. De aí a presenza de bens como terras, vivendas e rendas ou censos, combinados entre si para reforzar a estabilidade das súas utilidades e optimizar os recursos. A posición marxinal do metálico debíase ao seu carácter inestable polas quebras financeiras do Estado, as rebaixas dos xuros protagonizadas sucesivamente desde o XVII pola Coroa... Era mellor optar pola terra, valor que se consideraba eternamente seguro aos ollos de

2 Ferreres, Juan B. *Instituciones canónicas con arreglo al Novísimo Código de Pío X, promulgado por Benedicto XV y a las prescripciones de la disciplina española y de la América Latina*. Barcelona. Subirana, 1920. Vol. II, Tít. X, páxs. 41 e ss.

xentes sumidas nunha economía rural atrasada, aínda que sostible. E a solución á que recorrían os fundadores como medio de evitar a disgregación da base económica (canto menos até as leis promulgadas desde 1789 contra a amortización), era a vinculación de bens, que quedaban así unidos e fóra dos circuitos comerciais, destinados en exclusiva ao sostemento da capelanía e do capelán que debía oficiar as misas.

Participa destas figuras de oratorio privado e capelanía de misas a chamada capela de Santo Ildefonso sita no lugar da Algaria da parroquia de San Xiao de Guimarei, sobre a que versarán as próximas follas.

Da devoción a este Santo, decir que xa estaba asentada na zona desde anos atrás: en Santa Mariña de Agar Bieita Mondragón fundara o 24 de xaneiro de 1706³ unha capelanía colativa baixo ese mesmo padroado no altar colateral do lado da epístola da igrexa, hipotecando para o cumprimento das misas dela o lugar de Sorribas entre outros moitos bens; con anterioridade a esa data existía, na próxima parroquia de San Salvador de Cervaña, outra de similar titularidade; e na colexiata de Iria construírase a mediados do XVII por iniciativa do bispo de Quito a capela de Santo Ildefonso, cunha escultura funeraria de orante axeonllado que podería ser un dos precedentes estilísticos do retablo da capela de Guimarei.

Santo Ildefonso foi monxe da orde de San Bieito no mosteiro de Agalia, ás beiras do río Teixo, no que chegou a abade como paso previo a detentar a cadeira arcebispa de Toledo na década 657-667 e que anos antes del desfrutara o seu tío, Santo Uxío III. Refire a historia eclesiástica que en certa ocasión, cando se dispoñía a celebrar na hoxe catedral toledá, sorprendeuno un resplandor procedente do altar. Ildefonso achegouse comprobando que era a Virxe María quen se lle aparecera, e en recoñecemento da defensa que o prelado fixera da súa virxidade⁴ entregoulle unha casula decíndolle “Ti eres o meu capelán e fiel notario. Recibe esta casula que o meu fillo che envía da súa tesoureira”. O milagre acadou fama e foi moi represen-

3 A. H. D. S. Administración parroquial. Santa Mariña de Agar. Libro de Fábrica (1610-1857).

4 A principal e máis coñecida obra de Santo Ildefonso é *De virginitate Sanctae Mariae contra tres infideles*. Nela defende a virxidade perpetua da nai de Xesucristo e dela parte a Teoloxía Mariana peninsular posterior.

tado na plástica posterior (Velázquez, Murillo, Valdés Leal ou o noso gran Fernández Arosa son bos exemplos pictóricos) e na literatura, encabezando os *Milagres de Nosa Señora* de Gonzalo de Berceo:

Fízoli otra graçia qual nunca fue oida,
 Dioli una casulla sin aguia cosida,
 Obra era angelica, non de omme texida,
 Fabloli poccos vierbos, razon buena complida.

Amigo, dissol, sepas que so de ti pagada,
 Asme buscada onrra, non simple, ca doblada:
 Feçist de mi buen libro, asme bien alabada,
 Feçistme nueva festa que non era usada.

Os restos do Santo arcebispo e a súa casula padeceron avatares curiosos durante a dominación musulmá da Península Ibérica: o corpo foi soterrado en Zamora na igrexa de Santa Locaia, onde permaneceu até o ano 1260, cando o bispo Don Sueiro o atopou mercé unha revelación mariana. Máis tarde colocárono no denominado altar de San Pedro, acadando sonda de milagreiro e sendo visitado con asiduidade por fieis de Galicia, León e do norte de Portugal que protagonizaban sanacións como a do cego de Lugo ao que o Santo se lle apareceu prometéndolle a vista se oraba ante as súas reliquias. Desde aqueles tempos non cesou a catedral de Toledo de solicitar a devolución do corpo do seu padroeiro á de Zamora, mais o único que conseguíu foi unha vértebra... e tivo que agardar por ela até o ano 1990.

Da casula consta que chegou a Oviedo, onde no século XVI o xesuíta Sebastián Sarmiento refire a súa visión nunha carta conservada no Arquivo Capitular de Toledo:

É certo que eu estaba en Oviedo ao tempo de abrir aquela arca grande que está no medio da Cámara Santa. A ocasión de abrirose foi a Consagración do Señor Bispo Don Pedro Junco de Posada [...]. Á Consagración acudiu Don Xoán Alonso de Moscoso, Bispo de León e o de Galípoli D. N. Quinteros que era á sazón Abade de Santander. Tendo xuntos un día Don Pedro de Quiñóns aos ditos prelados [...], xuntáronse os bispos e cóengo que tiña as chaves e, logo de abrir a primeira arca [...] deron cun cofre moi pequeno, como dun palmo de largo, o cal tiña unha cartela que decía: “A casula que Nosa Señora deu a Santo Ildefonso”. Moito lles espantou, por parecerlles case imposible que alí collese unha casula. Abriron o cofre con moi grande dificultade, tanto que case estiveron deshauciados de podelo facer, e dentro atoparon un cendal da cor do

Exterior da capela de Santo Ildefonso na Algaria. O cruceiro foi ubicado alí posteriormente.

ceo en forma de capuz portugués, tan grande que poidera cubrir ao home máis alto [...], sen textura nin costura, como unha tela de cebola, tan delicado e sutil que so co alento que respiraban hinchábase como unha vela cando lle da o recio vento.

Parece que a prenda seguía oculta na catedral de Oviedo por temor a que a de Toledo a reclamara. E axiña comenzaron as lendas sobre ela: unhas afirmaban que estaba agochada na bola grande da torre do templo, outras que debaixo da Arca Santa... non era así. As últimas hipóteses ubicábana detrás do retablo da capela de Santo Ildefonso... mais nunca voltou a saberse dela.

Non hai casa medrada sen cabeza rapada

Voltando desde terras castelás á nosa contorna, no lugar chamado da Algaria⁵, en San Xiao de Guimarei, queda aínda en pé a capela fundada no ano 1745 xunto á súa vivenda rural polo cóengo ra-

5 Optamos pola denominación de "Algaria" fronte á de "Algalia" por ser a primeira a forma empregada na documentación da época referida á capela que consultamos.

Vista do interior da capela da Algaria. Retablo adicado a Santo Ildefonso.

cioneiro do Colexio do Espírito Santo de Santiago de Compostela⁶ Don Alonso Martínez Barcia e adicada a Santo Ildefonso.

É unha construción sinxela adxacente á casa, de planta rectangular, dúas portas alinteladas e unha xanela de arco semicircular sobre o acceso principal. Sobreviviu a outros exemplos de capelas e oratorios na mesma parroquia hoxe desaparecidos: desde a adicada a Nosa Señora anexa aos malparados pazo e torre até a que estivo situada fronte á Casa de Xerliz sendo utilizada como palleira moitos anos.

Sen dúbida o máis destacado dela é o retablo acomodado baixo unha falsa media bóveda: peza en relevo de madeira de castiñeiro na que se representa a referida lenda da entrega da casula por parte da Virxe María ao arcebispo de Toledo Santo Ildefonso. Bértolo Ballesteros e Ferro Pego⁷ atribúeno á man de Francisco Lens (1715-1798), mestre de arquitectura e escultura –como aparece mencionado na documentación consultada– que traballou no arciprestádego de Ribadulla por esas mesmas datas⁸ e nas igrexas do Colexio de Orfas⁹ e parroquial de San Froitoso de Santiago de Compostela¹⁰ (antes capela de Nosa Señora da Angustia) co seu cuñado Xosé Gambino (1719-1772) (quen tamén nesas datas operaba na capela do pazo de Oca ademais de facer unha Virxe do Rosario para a igrexa de Santeles e un *Ecce Homo* para a de Guimarei). Gambino e Lens elaboraron, ademais, entre 1763 e 1774 os retablos da igrexa de San Xosé de Padrón¹¹.

6 O denominado Colexio de Racioneiros do Espírito Santo foi fundado o 12 de abril de 1383 na capela dese nome da catedral de Santiago edificada polo burgués Pedro Vidal uns anos antes. O seu bisneto e arceidiago, don Gonzalo Pérez Moscoso, ampliouna, dotou nela catro sepulturas e estableceu o colexio de doce cregos que perdurou até o ano 1852, no que a entrada en vigor do Concordato firmado entre a Coroa Española e a Santa Sé supuxo a desaparición da maioría das súas rendas. Sobre esta institución vid. Carnés García, E. *El Colegio de Sancti Spiritus: una colectividad rentista del clero secular de Santiago de Compostela*. Tese de licenciatura inédita. Santiago de Compostela, 1981.

7 Bértolo Ballesteros, X. M. e Ferro Pego, L. “Casa e capela de San Ildefonso na Algalia (Guimarei)”. En *Capicúa* nº 51, 27/3/2013. A Estrada. S. Ed., 2013.

8 Entre 1746 e 1748 executa o retablo colateral das Ánimas da parroquial de San Breixo de Sergude.

9 E consta que o escribán Xoán Barcia (parente precisamente de Don Alonso Martínez Barcia) actuou como fiador de Lens xunto ao mestre de obras da catedral Lucas Ferro Caaveiro e ao aparelador Clemente Sarela no contrato do retablo maior da igrexa do Colexio de Orfas de Compostela, no que tamén traballou Gambino. A. H. D. S., FX 471.

10 A. H. U. S. Fondos do Hospital Real, atado 2015.

11 Couselo Bouzas, X. *Galicia artística en el siglo XVIII y primer tercio del XIX*. Santiago de Compostela. Imprenta del Seminario Conciliar, 1933.

Cómpre un inciso para comentar que a veciña cidade do Apóstolo foi, desde mediados do XVII, o gran centro artístico do que partían as liñas anovadoras que revivificarían o –até ese momento– cativo panorama estilístico da nosa patria: a intervención dos máis importantes arquitectos, escultores e retablistas en Compostela, reclamados por mosteiros e cabidos que comenzaban a tarefa de remodelación das súas fábricas fixo que o barroco santiagués difundira de xeito uniforme as súas fórmulas ao longo de todo o XVIII. Fórmulas de grandes nomes da retablística galega como Fernando Casas, Miguel Romai e Simón Rodríguez. Precisamente no entorno artístico de Casas e dos seus colaboradores e discípulos se formou Lens. Aparte doutro importante aspecto a destacar na súa personalidade artística como foi a relación co escultor Gambino, figura clave do tránsito do barroco ao neoclásico; quizáis por elo colaboraron en numerosas obras desde data temperá.

De ser certa a adscripción ao buril de Lens, estaríamos ante unha das súas primeiras obras, aínda que compriría un estudo pormenorizado do retablo e das imaxes para chegar a unha conclusión definitiva que desbotase outras posibilidades.

Alonso Martínez Barcia, o fundador, era un dos fillos adicados á Igrexa de Alonso Martínez e Francisca Barcia (o seu irmán maior –Xosé– obtivo os grados menores en 1704 residindo en Roma, cidade á que emigrara catro anos antes como asistente do pai predicador frei Bernardo da Igrexa, da orde de San Francisco) e recibiu as augas do bautismo en Santa María dos Baños de Cuntis, onde viviran seus pais antes de trasladarse a Guimarei. No 1706 conseguiu a tonsura e os grados menores e no 1714 as ordes maiores, chegando a racioneiro do mentado Colexio do Espírito Santo de Santiago de Compostela e pasando así a formar parte dun estamento privilexiado do clero secular compostelán.

En 1745 outorgou escritura de dotación para fabricar a capela xunto á súa casa “facendo construír ca maior decencia e a todo custo o edificio e altar cun retablo co misterio do referido Santo do meu nome colocando nel o Santo Anxo da miña Garda e o Glorioso San Xoán Bautista. Proporcionoulle ornatos de seda e cálice e patena de prata, de peso de dezanove onzas e algúns adarmes, ademais de dous

candeleiros de bronce de moda, dourados a lume, para a mesa do Altar; e no retablo oito cornucopias tamén de bronce”¹².

Anos máis tarde, mediante o seu testamento de 21 de xullo de 1760,¹³ instituíu nela unha fundación de misas perpetuas pagadeiras cos rendementos de bo número de bens que dispuxo ao efecto. Entre as obrigas dos capeláns (que debían ser descendentes das súas irmáns Dona María Antía e Dona Feliciano Martínez Barcia) figuraba a de habitar a casa alí construída, no lugar da Algaria; e a de estar ordeados de subdiácono aos 21 anos de idade e de presbítero aos 24. E entre as adquisicións que fixo para a dotación figuraba “un oficio de Receptor de primeiro número da Real Audiencia deste Reino, que en vinte e tres de setembro de mil setecentos cincuenta e oito merquei según escritura de venda que del me outorgou Don Gabriel André Piñeiro de Ulloa veciño da freguesía de Santiago de Franca, como Apoderado de Don Nicolás Antón Piñeiro de Ulloa seu pai”. Tamén menciona máis de setenta ferrados de centeo de sembradura unicamente xunto á súa casa da Algaria.

Vemos que a adquisición de rendas e propiedades xunto ao desenvolvemento de oficios señoriais, ás estratexias de enlace matrimonial e á fundación de capelanías, vínculos e morgados apuntalan o proceso de crecemento, expansión e consolidación dos patrimonios das familias da fidalguía e da nobreza.

Teñamos presente tamén que no discurso barroco imperante daquela o crego adquiría un importantísimo papel na vida e na morte, modelando, instruindo e impondo un modelo de conduta que chegou case aos nosos días: estamos ante a consumación dun longo proceso de clericalización da morte e ante o triúnfo do esforzo por revalorizar a dignidade dos eclesiásticos e imponer o seu papel como intermediarios entre Deus e os homes nunha labor de guía dos fieis, como bos pastores, desde o bautismo até a morte. Considerando que máis da metade dos ordeados a mediados do século XVIII na diocese eran fillos de labregos¹⁴, en palabras de González Lopo

12 Aínda se conserva entre os bens mobles da Igrexa na parroquia un ostensorio barroco de prata de 1761, doazón de Catarina Martínez e o seu sobriño “da Casa da Algaria”, según parte da inscrición do viril.

13 Vid. Anexo I.

14 Barreiro Mallón, B. “El clero de la diócesis de Santiago: estructura y comportamiento (siglos XVI-XIX)”. En *Compostellanum* (1988). Páxs. 469-507.

“moitos verían colmados os seus anceios ao contemplar aos veciños inclinándose ante os seus vástagos, convertidos á súa vez en banderín de enganche ao sacerdocio para irmáns, curmáns e sobriños, ás veces exercendo sobre eles sutís, ou non tan sutís, medios de presión, constituíndose desta maneira auténticas dinastías familiares de presbíteros que se suceden no tempo”¹⁵. O pai Pose –por poñer un exemplo asequible aos lectores interesados na Historia¹⁶– era un fillo de labrador que se fixo sacerdote mercé ao valemto do seu tío André (quen á súa vez se fixera eclesiástico pola axuda do seu tío e reitor de Santa Comba de Rianxo), e que acolleu a un sobriño no seu curato para darlle estudos.

Similar caso aconteceu co sobriño de Don Alonso e sucesor na capelanía: Xoán Bautista Rodríguez Martínez. Bautizado en San Xiao de Guimarei, era fillo dos veciños de Pontevedra Don Marcos Rodríguez Souto e Dona María Antía Martínez Barcia . En 1734 recibiu a prima tonsura; no 1746 os grados menores e o subdiacnado a título dunha das seis capelanías de Don Lope Mendoza da catedral de Compostela; e ao ano seguinte pediu o presbiterado. Era neto pola liña paterna de Don Diego Rodríguez Souto (orixinario de San Xurxo de Codeseda) e de Dona María Acuña (de San Martiño de Salcedo); e pola materna de Don Alonso Martínez Caamaño (tamén de Salcedo) e de Dona Francisca Barcia (de Pontevedra). Antes de cumprir seis anos pasou a vivir na casa do seu tío sacerdote e chegou a presbítero en 1747. Tomou posesión dos bens da Algaria (onde tiña como caseiros á familia de Santiago Rei Porto) e das outras propiedades da súa herdanza no 1770: dúas casas no lugar de Ouzamerxe de Guimarei, outra na rúa do Vilar de Santiago, terras arrendadas en San Paio de Figueiroa, Santiago de Breixa, San Martiño de Negreiros... Todo un conxunto de bens e explotacións agrarias que –xunto ao oficio de Receptor da Real Audiencia– lle permitiron erixir outra capelanía na honra de San Xoán e San Brais no Colexio do Espírito Santo de Santiago, onde, ao igual que o seu

15 González Lopo, Domingo. *Los comportamientos religiosos en la Galicia del Barroco*. Santiago de Compostela. Xunta de Galicia, 2002. Páxs 106-107.

16 Posse Varela, J. A. *Memorias del cura liberal Don Juan Antonio Pose con su discurso sobre la constitución de 1812*. Madrid. R. Herr (Ed.), 1984.

tío, tamén foi racioneiro. Nomeando á súa vez capelán ao seu sobriño Xoán Francisco Osorio Omaña (fillo ilexítimo nacido en Santo Estevo de Barcia e criado no lugar de Requián de San Xurxo de Vea do cóngo da catedral de Santiago Don Ignacio Osorio Omaña) e expandindo así o sistema de fundacións a prol da familia, ademais de conservar o vínculo xa establecido polo seu tío. Os seus sentimentos de piedade –ou o seus compromisos e estratexias como membro dun grupo privilexiado– levárono mesmo a colaborar para facerlle patrimonio co lugar de Vilar de San Paio de Figueiroa ao veciño de Compostela Xosé Sánchez Cidrás (fillo do escribán Don Domingos Antón Sánchez e de Dona Xosefa Moreda) conforme poidese recibir as ordes sagradas.

E a rede familiar de eclesiásticos non paraba aí: outro sobriño de Xoán Bautista, André Marcelino Gómez Castro tamén se meteu clérigo, xa que seu pai (Don Manuel Gómez Castro, fillo á súa vez do escribán da xurisdición de Tabeirós e Couto do Viso Don Baltasar Gómez Castro, dono da Casa e capelanía de Xerliz) era quen presentaba cura para as parroquias de Santa María de Olives e Santa Baia de Pardemarín: as familias, coma os tecidos, adoitan experimentar na súa totalidade o que acontece nunha parte.

Morreu Xoán Bautista o 21 de decembro de 1786, e entre o case medio cento de persoas que lle debían importantes cantidades de metálico figuraban o veciño de Tabeirós Don André Gómez Castro, o Procurador das Audiencias da cidade de Santiago Don Antón Ferro Caaveiro, o avogado veciño asimesmo de Compostela Don Luís Marcelino Pereira, o escribán do número da xurisdición de Xallas Don Xosé García Figueiroa, o escribán do número de Tabeirós Don Proto Antón Carbón, o escribán da Universidade de Santiago Don Manuel Filipe Rodríguez, o carpinteiro de Santa María de Sar de Santiago Diego Rial... Porque os eclesiásticos tiñan os medios e a capacidade de exercer como prestamistas (a pesares da prohibición de facelo desde os sínodos do século XIV); e os préstamos son un medio de control social, unha forma da xerarquía de aproveitar ao máximo os seus recursos económicos para reforzar e reafirmar a súa posición na tipida rede de clientelismo que estamos a describir.

Faleceu Xoán Bautista logo de ter elixido como sucesor na capela e bens da Algaria mediante o seu testamento de 1778¹⁷ ao veciño de Guimarei Don Filipe Antón Bermúdez Martínez. Este unicamente conseguiu chegar a subdiácono, e no 1816 presentou solicitude ao tribunal do Provisorato do Arcebispado de Santiago pedindo que os bens da capela de Santo Ildefonso fosen reducidos a legado pío alegando que “en principios do mes de xuño do ano de mil setecentos noventa e tres sufriu por espazo de tres meses continuos unha febre moi complicada que chegou a deixalo case sen movemento [en] tódolos membros por tempo considerable; e de resultas por espazo de catro anos padeceu continuos esvaecementos de cabeza e cortedade de vista até o ano de mil setecentos noventa e sete, [no] que víndose algo mellorado e con vocación de ordearse até de presbítero se dedicou á lectura e conseguiu ordearse de subdiácono no ano de noventa e nove. Mais en breve tempo se renovou a cortedade da súa vista, repetíronlle con máis frecuencia e intención os esvaecementos de cabeza e perdeu en tal extremo o uso da memoria que nin se acorda do que sabía cando se ordeou de subdiácono, nin pode reter período nin proposición algunha que escoitaba ler. Neste estado presentáronse [...] os gastos ocasionados en defender os bens da capelanía por non comprendidos na venda de obras pías. De seguido foi saqueada a súa casa polas tropas francesas”. Así, suplicaba ao Provisor que o declarase “exento de recibir as ordes sacras que lle faltan e da do pagamento da esmola de ditas misas polos insinuados casos fortuitos e vicisitudes acaecidas”. Ca redución dos bens a legado pío, a súa única obriga sería a de satisfacer a esmola das misas da fundación.

Do período 1826-1831 consérvanse informes sobre estes puntos afirmando

que a Casa e bens quedaron en pouco menos que un xardín, e hoxe todo o mundo sabe o estado que ten pola floxedade e desidia do capelán: as carballeiras quedaron perfectamente poboadas de moi crecidos carballos, que o dito Don Filipe cortou e vendeu até o número de catrocentos vinteseite; e cento noventa e oito castiñeiros, no poidendo facelo según cláusula da fundación, que so lle permite o cortar algún [que] outro que fixese falta para reparar a Casa, e aínda esto con licenza dos padroeiros (que o son o Vigairo e Racioneiro máis antigo

17 Vid. Anexo II.

do Colexio do Espírito Santo), a que non precedeu. Acusábano de que malbaratou e dispou os máis dos bens da fundación, abandonando case por enteiro o cuidado dos edificios da capela e caseiro; por maneira que en vez da grandeza que manifestaban en tempos do antecesor, vanse aproximando á súa derradeira ruína, non sendo de omitir en proba do abandono de dito Don Filipe, que vista polo Excmo. Sr. Prelado a falta de cumprimento das misas de fundación [...] desde moitos anos, tivo por preciso comisionar ao cura de Santa María de Olives para que secuestrase as rendas da capela e por conta do seu produto descargase aquelas.

En 1831 pretendía a capelanía o clérigo de tonsura e profesor de Filosofía na Universidade de Santiago Don Ramón Llanos Martínez, debido ao abandono das obrigas e da facenda da mesma. Este Don Ramón, no preito que seguíu aducía que, ademais de non ascender ao presbiterado, o Don Filipe Bermúdez disfrutaba tamén dun aniversario lego titulado do Santo Anxo da Garda na parroquia de Santa Cristina de Vinseiro, que lle redituaba cinco reais diarios, congrua máis que suficiente. E non dubidou en acusalo de tentar aniquilar dita capelanía, facendo de menos tódolos ornatos e utensilios dela, os mobles do servizo dos capeláns, talou crecidísimas devesas e plantíos de que abundaban as terras da dotación, derrubou muros e causou outros moitos desperfectos que quixo ultimamente desculpar ter ocasionado as tropas de Napoleón cando ocuparon esta Provincia no ano de oitocentos nove.

Como argumentaba Don Filipe que unha das causas para non cumprir ca fundación era que o oficio de Receptor da Real Audiencia se incorporara á Coroa de España por Real Orde de 15 de xullo de 1797, contrapoñía Llanos que

aínda perdido o oficio consta pola mesma fundación ser da capela e pertencerlle ao Don Filipe como capelán unha fermosa Casa, con horta, corral, aira, hórreo, etc. E contigua a ela unha peza de terra que leva en sembradura 70 ferrados toda a labradío, e con outras pezas que ten, resulta que aínda posúe a capela 92 ferrados de sembradura a labradío e herbeira, 63 a toxeira, carballeira e souto, e 46 de monte aberto. E con todo isto ¿poderase dicir que está incongruo o capelán de Santo Ildefonso, e que a capela non produce o bastante para suplir a esmola das cento e tantas misas de fundación? Vamos á conta: dos 92 ferrados que hai a labradío, deixemos os 22 para herbeira e os 70 que quedan producindo cada un a 4 ferrados (é a produción que se da á terra máis ínfima, e a da capela é boa) dan 280 ferrados; ¿E un capellán con 140 ferrados (pois os outros 140 os deixo para o caseiro), boa casa, abundancia de leña de toxo e carballo, castiñeiros e

esquilmo di que non pode ordearse por incongruidade e pide que se lle reduzan cento dez misas que lle manda a fundación? Pero hai máis: ten tamén a capela 77 ferrados e medio de centeo e miúdo, 24 de millo, dous polos e dúas galiñas, todo de renda anual; e aínda con todo isto ¿Non pode pagar as cento e tantas misas pola esmola de 2 reais e medio que trae sinalada a fundación nin ordearse? ¿É por que cumprindo ca fundación non se ordeou aos 24 anos de presbítero e está nos 66 posuíndo a capela sen ter ascendido do subdiaconado, cando expresamente di a fundación que a non ordearse o posuidor á idade dos 24 debe deixala e pasarse a proveer de novo capelán que cumpla en todo as intencións do fundador? ¿É sobre isto, ter por cumprir as misas desde o ano 1814!.

No 1832, tras o preito beneficional ante o Provisor, privouse a Don Filipe do goce da capelanía, outorgándolla a Don Ramón Llanos Martínez, natural de Santa Susana de Santiago aínda que con pai oriúndo de Santander.

Posteriormente pasaron os bens a Vicenza Bermúdez, esposa de Gregorio Fraga, ambos de Compostela, que como donos ca Casa da Algaria nomeaban capeláns e pasaban en Guimarei as tempadas de verán. Faleceu Don Gregorio en 1860 e a propiedade chegou pouco despois ás mans da familia Varela.

Co paso dos anos, a capela e o seu vínculo acabaron perdendo boa parte das funcións: as relixiosas por completo desde 1960, ca derradeira voda celebrada alí; e as económicas tornáronse moi minoradas, pois malia conservar as terras, non teñen hoxe a produtividade pasada.

É preciso proclamar que en Galicia a *Casa*, polo seu carácter de institución natural arraigada no país, xurdida polo imperativo dunha realidade económica e ecolóxica –e até por motivos psicolóxicos– debería ser considerada peza básica da organización do noso campo¹⁸. A *Casa* cas fincas afectas a ela é a base económica da sustentación dunha familia: de aí o necesario de manter a súa integridade a través do tempo. É indiscutible que a casa e a familia son as columnas sobre as que se ergue todo o artístico monumento arquitectónico galego. A destrución da familia comenza ca destrución da súa propiedade, do seu patrimonio: preservar a *Casa*, o campo e o monte do que viven as familias galegas debería ser o noso primeiro deber de cara ao futuro.

18 Paz Ares, X. C. *Instituciones al servicio de la Casa en el derecho civil de Galicia*. Salamanca. Imprenta Núñez, 1964.

Máis queda claro que o acceso á clerecía era instrumento seguro de promoción persoal e familiar e os que chegaban á carreira eclesiástica desde o agro (reiteramos: máis da metade) tiñan moitas opcións de ver melloradas as súas posibilidades de ascenso social e económico mediante mecanismos que lles permitían explotar as parroquias, as capelanías ou os patrimonios que lles serviran para ordearse e tratar de perpetuar ese sistema. E se un número elevado de familias campesiñas tentaba promocionarse situando algún membro dentro da Igrexa, este debía cumprir cas obrigas contraídas con quen lle custeara os estudos e lle proporcionara un patrimonio. A preocupación do clero polo medre da súa *Casa* era unha obriga familiar: a relixión tiña un carácter máis social que individual, constituíndo un forte vínculo nas familias e nas parroquias. De aí que xente como Don Alonso (e logo seu sobriño Xoán Bautista) sentaran para a súa familia e *Casa* os alicerces dunha estabilidade que, sen dúbida, pretendían se conservara por longo tempo mediante o control das rendas do territorio.

Bens divididos, bens perdidos: o testamento como instrumento de salvación da alma e do patrimonio

Nas nosas sociedades a herdanza regula a transmisión dos patrimonios familiares, xenerando situacións de inestabilidade para as que se argallaron diversas solucións desde a Idade Media, todas tendentes a solventar o problema das *clases propietarias*, ou máis favorecidas, da fragmentación dos seus bens: desde matrimonios concebidos como instrumentos de alianzas e intercambios e de reconstrución dos niveis de riqueza, até morgados e vínculos, pasando por comunidades patrimoniais de diversa índole entre coherdeiros e, por suposto, a constitución de capelanías que aquí nos atinxe.

Como a descendencia trasmitía unha *condición social*, a herdanza e a sucesión tiñan lugar conforme a un sistema no que a liñaxe e a *Casa* eran o centro arredor do que orbitaba todo: a unidade doméstica agraria por excelencia da sociedade do denominado Antigo Réxime, a explotación rural na que procuraba un ideal de autarquía ou

autonomía produtiva. Precisamente o tradicional mecanismo galego da *mellora* foi establecido consuetudinariamente contra a desintegración e as particións hereditarias gardando certa semellanza co *ancerbenrecht* alemán ou co *homestead* norteamericano. Porque so o patrimonio indivisible é suficiente para cubrir as necesidades dunha familia. Na mesma medida que os morgados, vínculos e fundacións de capelanías entre a fidalguía e a nobreza evitaban a fragmentación dos bens en xeneracións sucesivas, constituíndo unha forma de optimización e maximización dos recursos naturais dispoñibles a prol de quen os detentaba. Debemos ter en conta que transpasado o ecuador do século XVIII o (eco)sistema agrario galego alcanzou os seus límites potenciais desde o que Eiras Roel denominara *euforia nupcial do século XVII* debida á implantación do cultivo do millo; o que levou a un aumento da produtividade por hectárea da terra, fixo posible a creación de novas explotacións –ou de menor tamaño– e posibilitou o establecemento de matrimonios sobre parcelas pequenas implementadas con terreos a inculto. Todo baseado na revolución do millo, a rotación intensiva de cultivos e a ocupación plena da terra cultivable. Cando este sistema se aproximou ao colapso foi necesaria a reactivación de mecanismos como a emigración, a caída da nupcialidade e da natalidade...

Nesta especie de contubernio que se orixina entre natureza e cultura os testamentos convertíranse, por imposición da Igrexa (que chegou a denegar a sepultura eclesiástica aos que morrían sen facelo), nuns instrumentos indispensables para arranxar as contas con Deus e dispor os medios que permitían evitar ou fuxir do Purgatorio, máxime no Barroco. De feito, no 1760 –ano precisamente do de Don Alonso Martínez Barcia– os testamentos son o terceiro tipo de escrituras máis redactadas (despois das de compra-venda e das de poder) na nosa zona, o que a coloca á cabeza de Europa.

O testamento era naquel entón un acto solemne no que o suxeito afrontaba, ao mesmo tempo que o devir dos seus bens terrenos, a idea da morte, da salvación da súa alma: como se unha boa morte redimise toda unha vida pouco edificante. En palabras de Ariès, o testamento foi a maneira de asociar as riquezas desfrutadas en vida

á obra de salvación, ca mediación da Igrexa¹⁹. Porque despois do Concilio de Trento o falecemento pasou a ser momento central da existencia cristiá, motivo de reflexión e acicate para impulsar unha conduta vital acorde aos preceptos doutrinais²⁰. O bo cristián será o que viva como se cada día fose o último, ca única preocupación de acadar a gloria celestial. Pasa así o instante final a converterse no eixo do discurso atemorizante polo que apostou a Igrexa. Todo ca estratexia de modificar comportamentos e mentalidades e disuadir ao fieis de pecar, mais sen lograr (ou sen querer) arrincarlle á morte o tono de angustia que a rodeaba desde facía séculos. E estaba o Purgatorio, ideado no tránsito dos séculos XII ao XIII e que consolidou teoloxicamente a súa realidade no século XVI –frente ao rexeitamento de Lutero– co recoñecemento dos pais conciliares como verdade dogmática na sesión do 3 de decembro de 1563, na que tamén se admitiu que os fieis podían prestar axuda aos defuntos cas súas boas obras. Esta invención tivo unha fonda transcendencia, xa que se rachaba a opción binaria anterior de salvación ou condena, aparecendo a argucia de redimir as culpas menos graves despois desta vida. A partir deste momento é posible relacionarse con Deus nos termos comerciais e mercantís propios do período, como suñou Ariès. E comenzou a multiplicación exponencial do número de misas polas ánimas dos defuntos, coincidindo ca aparición e desenvolvemento dun número crecente de cofradías (que tiñan tamén como parte fundamental das súas labores asegurar a celebración de sufraxios polos irmáns falecidos).

Así, nos séculos XVII e XVIII o sacrificio da misa xogará un papel cada vez maior nas relacións dos homes con Deus. E a posibilidade de vincular a perpetuidade ao cumprimento de determinadas misas os bens da *Casa*, que permanecerían unidos para servir de congrua aos capeláns encargados das cerimonias encamiñadas ao salvamento das ánimas dos membros da familia, supoñía un acicate para as clases propietarias. O aumento do número das fundacións perpetuas, que perseguían asegurar a celebración de misas de maneira indefinida,

19 Ariès. Ph. *La muerte en Occidente*. Barcelona. Argos Vergara, 1982. Páx. 163.

20 González Lopo, D. op. cit. Páx. 687. Sobre o papel da misa como instrumento de salvación, vid. do mesmo autor as páxinas 493 e ss.

foi un dos xestos piadosos máis característicos da sociedade barroca: en Galicia máis da metade dos testadores do período 1681-1700 deciden cargar os seus bens cunha hipoteca espiritual, e até mediados do XVIII hai unha tendencia alzista no número de misas que dispoñen nas súas derradeiras vontades os veciños de Compostela.

Deste xeito a elaboración dun bo testamento como forma de arranxar a herdanza e de dispoñer de parte dela en beneficio da ánima, mostra o triunfo dos principios defendidos pola Igrexa. Os propios reitores das parroquias eran os encargados de velar polo cumprimento das últimas vontades dos defuntos, como se aprecia nas Visitas Pastorais:

Don Ignacio Pastoriza, que sirve esta igrexa e a de Santo André de Somoza [...] declarou ter celebrado tódolos días festivos as misas polo Pobo, e cumprido cas de fundación [...] e que os testamentos que houbo dos seus fregueses defuntos desde a última Visita até o día de hoxe están cumpridos²¹.

E desde a invocación até a denominada profesión de fe deixa constancia o testador Don Alonso do seu xeito de entender a vida e da súa adhesión aos principais misterios da relixión católica pos-tridentina:

Xesús, María e Xosé. No nome da Santísima Trindade, Pai, Fillo i Espírito Santo, que vive e reina para sempre; e da gran Raíña Nosa Señora: Sáibase como eu Don Alonso Martínez de Barcia [...], crendo como firmemente creo no Alto, Soberano e Incomprensible misterio da Santísima Trindade, Pai, Fillo i Espírito Santo, tres persoas distintas e un so Deus verdadeiro, e nos Artigos da fe, e en tódalas demais cousas visibles e invisibles, que cre e confesa nosa Santa Nai Igrexa Católica, Apostólica Romana, en cuxa fe e crenza protesto cos auxilios Divinos vivir e morrer, como fiel católico cristián alistándome debaixo das bandeiras i estandartes da Cruz.

Os mesmos parámetros se reiteran nas derradeiras vontades do seu sobriño Don Xoán Bautista poucos anos despois:

Xesús, María e Xosé. No nome de Deus Amén. Saiban todos cantos esta carta da miña manda e testamento, última e postrimeira vontade como eu Don Xoán Bautista Rodríguez Martínez, [...] crendo como firmemente creo no Misterio da Santísima Trindade, Pai, Fillo i Espírito Santo tres persoas distintas e un único Deus verdadeiro e en todo o máis que ten, cre e confesa nosa Santa Nai Igrexa Católica, Apostólica e Romana, en cuxa fe e crenza sempre vivín e protesto vivir e morrer.

21 A. H. D. S. Administración Parroquial. San Xiao de Guimarei. Libro de Fábrica (1700-1800). Visita Pastoral de 1746.

Pasando ambos por unha breve consideración filosófica moi pa-recida sobre o inevitable da morte:

E recelándome da hora da morte que toda criatura debe temer, pois é tan certa como incerto o como e o cando me sucederá, considerando o moi agradable que é aos ollos divinos semellante disposición feita en tempo hábil sen agardalo para o día de aquel trance tan terrible, desexando dispoñerme para o Xuízo que a ela se segue, e que a miña ánima vaia ben guiada e as cousas desta vida queden ben dispostas, ao servizo e maior gloria de Deus”.

“E recelándome da morte por ser cousa natural a toda vivinte criatura como incerta a súa hora, a fin de que para entón as miñas cousas e bens temporais queden ben dispostos e ordenados a honra de Deus e ben da miña ánima, fago e ordeno este meu testamento e última vontade na maneira seguinte.

E facendo fincapé Don Alonso –non exento de posibles remor-sos– no preciso que lle resultaba ordear a súa herdanza mentras po-día facelo:

E desexando endereitar o Camiño da Verdade e Vida que é o mesmo Deus, en-tendendo que para facelo é cousa non somentes necesaria, senón moi convinte, dispoñer do que neste mundo se dignou pola súa infinita piedade concederme, que foi moito máis do que eu, indigno, merecín.

Sen esquecer o fundamental de toda capelanía e escritura de vín-culo, que era a vontade do testador de que os bens permanecesen unidos por toda a eternidade:

Por todo o cal os capeláns que fosen da dita capela poidan gozar e gocen despois do meu falecemento e o de tódalas persoas que eu sinalare o usufruto de ditos bens e rendas libremente e sen contradición algunha baixo as cláusulas, grava-mes e chamamentos seguintes: O primeiro que ditos bens e rendas non han de poder venderse, dar, doar, trocar, cambear nin en outra maneira algunha allear-se [...], porque é a miña vontade deban subsistir e subsistan perpetuamente por bens e renda de dita capela.

E a de que non se perdese o seu apelido:

Que os capeláns que fosen sucedendo en dita capela deban de usar o apelido Martínez despois do de seu pai para que se conserve o do fundador.

Tamén é significativa a frecuencia ca que nos testamentos se fai lembranza ou memoria dos parentes falecidos e das Ánimas do Purgatorio en xeral: os testadores case sempre desexan compartir os efectos das misas que dispoñen cos parentes defuntos nun póstumo acto de altruísmo. Como no testamento de Don Xoán Bautista:

Ca obriga precisa que lles impoñon de que anualmente nos dous citados altares deban celebrar pola miña ánima, as dos meus pais, as de ditos meus tíos Don Alfonso e Dona Catarina e as do Purgatorio trinta e tres misas rezadas a tres en cada mes.

De aí que non sexa casualidade que no XVIII xurdan petos e cruceiros por toda a nosa xeografía con representacións das Ánimas no Purgatorio. Nin que as oracións máis difundidas e populares da Igrexa católica entre os séculos XVII e XX fosen precisamente as plegarias por elas. Nin que o rosario siga nas mans dos nosos defuntos como vestixio postridentino desta devoción.

Para rematar este apartado, debemos adicar unhas liñas ao interese de ambos testamentos²² para a microtoponimia e a microhistoria das nosas parroquias: neles agroman toda unha caterva de lugares polos que aínda hoxe transitamos como séculos antes fixeron os nosos devanceiros e que son merecedores dunha ollada –e mesmo dun chisco de sensibilidade– que redunde na súa conservación:

A cerrada chamada da Longa [...], á beira do río que baixa do estanque do muíño de Cardavella e vai á ponte que chaman da Pinguela [...]. Un día e unha noite de quince en quince días no muíño chamado da Cardavella, polo que me pagan Estevo Rodríguez e o meu caseiro Xosé Brión un ferrado de millo grosso, outro de centeo e outro de miúdo. Unha peza de monte no que chaman da Torre, sobre a revolta de Carmoa, sembradura de vintedous ferrados de pan, cuxa peza chega até dar cos muros das Veigas da Estrada, cos que confina polo poniente [...]. A cerrada de Ouzamerxe toda de sobresí.

Os bens da Algaria: un exemplo de explotación racional agrícola e forestal

Nunha sociedade de base agraria como a nosa a propiedade da terra é o punto de partida para a comprensión das relacións sociais, xenerando o campesiño as rendas do sistema mediante unha estrutura de pequenas e medianas explotacións. E o territorio, en tanto que espazo culturizado, é susceptible de representar o sistema de valores e crenzas da sociedade que o constrúe.

Na nosa terra a ordenación do medio ambiente sempre se realizou (e segue a realizarse) en estreita relación cos intereses das clases

22 Vid. Anexos I e II.

dominantes, podéndose desbotar a tradicional visión da agricultura galega como lastrada polo minifundismo: o problema non é tanto o pequeno tamaño se o sabemos superar ca vantaxe da enorme peculiaridade e singularidade dos produtos, a optimización das producións, o aproveitamento económico e cultural do monte ca salvagarda da paisaxe... De feito é un dos máis lóxicos sistemas atlánticos, claramente superior ao de moitas zonas de Castela, por exemplo. Isto debíase, en boa medida, a que a *Casa* se sustentaba no uso común do monte, de tipo xermánico, que constituía un suplemento esencial para a produción ademais de supoñer un forte vínculo veciñal: desde a roza de matogueira para facer estrume ou as anovadas até a extracción de leña tanto en masas arbóreas como en formacións con distintos matices de degradación: toxeias, xesteiras e uceiras. Todo implementado con cultivos intensivos de horta e cereais e ca cría de gando. Aínda que a día de hoxe é case impensable atopar nun testamento a mención a máis dunha ducia de especies vexetais aproveitables, como acontece cos de Don Alonso e Xoán Bautista: trigo, centeo, millo grosso, millo miúdo, carballos, salgueiros, castiñeiros, ameneiros, xestas, toxos... Ambos reflicten unha riqueza medioambiental (aínda sen esquecer que a agricultura e a gandeiría consisten no mantemento dunhas condicións que impidan o avance do ecosistema cara a etapas máis maduras, favorecendo a unha serie de especies oportunistas como gramíneas e hervíboros) moi distante das que prometen as actuais condicións, nas que o 70% da masa forestal galega corresponde a especies foráneas.

Resulta obvio que as mudanzas na paisaxe e na actividade agropecuaria foron moitas: comenzando polo abandono xeneralizado de terras adicadas tradicionalmente ao cultivo e polos esforzos por roturar e acondicionar outras de deficiente calidade agronómica (brañas, turbeiras, toxeias...), até o de centrar a actividade forestal na plantación de especies pirófilas coma o eucalipto que fan que poidamos fachendear do mellor bosque australiano do mundo. É pintoresco que case trescentos anos atrás Don Alonso do que se poidese gabar fose dunha mentalidade en moitos aspectos máis achegada á contemporánea dos países nórdicos que á galega actual no tocante a repoboacións forestais e manexo sostible de masas arbóreas:

Que os capeláns e cada un no seu tempo, e as persoas a cuxo cargo estén durante a minoría de idade de algúns deles, estén obrigados a ter ben reparada, perfecta e aseada a capela, o seu retablo e ornatos e igualmente a Casa e muros, para que en ningunha maneira vaian en diminución, respecto para compoñer un e outro cando sexa necesario deixo plantados moita cantidade de castiñeiros e carballos, e unicamente neste caso poderán, con intervención do padroeiro, cortar polo pé os precisos, mais ca obriga de plantar de novo cantos se cortaren.

Hoxe as parroquias rurais e a integración do monte no sistema produtivo perderon a súa razón de ser. Os novos establos fan innecesaria a explotación dos montes, que carecen xa das primordiais funcións de produción de toxos e xestas para abonos e de soporte dunha cabana gandeira en semiliberdade: a gandeiría leiteira intensiva caracterízase pola ruptura do policultivo e pola introdución de novas pradeiras artificiais e razas animais (coma o gando frisón) cun ciclo biolóxico similar á fórmula da fábrica. Os montes e fragas convertíronse en terreos *improdutivos* nos que medran especies que perderon boa parte da súa relevancia para os campesiños.

A triste conclusión é que nun prazo de pouco máis de medio século a nosa sociedade rural pasou de manexar o seu patrimonio forestal conforme a tradición, aplicando todo un compendio de silvicultura de frondosas (escollendo os exemplares de maior rendemento ou cortando a superficie precisa para satisfacer as necesidades puntuais) a focalizar os seus esforzos en tirarlle o maior proveito a unha superficie que –pola dinámica dos mercados– somentes é útil para plantar especies denominadas de crecemento rápido mercé a instrumentos como a Lei de Patrimonio Forestal de 1946 e as súas sucesoras. A desorganización da vida social de forma colectiva no rural é resultado da aplicación dun modelo expoliador de recursos naturais executado ao mesmo tempo que a introdución de mecanismos tendentes á uniformización do noso territorio e da nosa sociedade ca manipulación da política forestal: concentrar a propiedade, aumentar o tamaño das parcelas, elevar a produción, facer máis doada a tala e movemento de madeira con accesos axeitados e lograr que suba o seu prezo... mais unicamente o das especies precisas para fabricar pasta de papel. Isto é, mudar a fisonomía da propiedade (o que esixe un esforzo económico e social enorme) para potenciar a plantación de árbores de madeira de baixa calidade e escaso valor

Aspecto actual do muíño da Cardavella e o seu contorno.

engadido. Porque, logo de afundir por completo os aserradeiros tradicionais, ¿onde están as fábricas de mobles, de chapa de madeira noble, a tornería, os parques de calidade ou o peche do ciclo da celulosa? E así o actual modelo ocasiona un dos dramas ecolóxicos máis graves da nosa historia: a siniestralidade incendiaria é de tal magnitude que ningún país de Europa nos supera, en boa parte pola carencia dunhas masas arbóreas diversificadas que fornezan a un tamén diversificado sector industrial, multiplicando o valor inicial da materia prima.

Muíño da Cardavella e o seu contorno.

A propiedade forestal, máis que ningunha outra, ten unha función social, económica e comunitaria, e se queremos manter algo tan propio da nosa cultura como é a *Casa* galega na súa integridade, cómpre defender a propiedade *in universum ius* dos montes e os dereitos sobre as augas da nosa terra. Ese tipo xermánico de explotación que aparece tamén nos muíños, coma o de Cardavella, do que se beneficiaba en parte a Casa da Algaria:

Un día e unha noite de quince en quince días no muíño chamado da Cardavella, polo que me pagan Estevo Rodríguez e o meu caseiro Xosé Brión un ferrado de millo grosso, outro de centeo e outro de miúdo.

É probable que a solución para o futuro non sexa medrar indefinidamente nin aspirar a manter unha produción sempre en aumento nun planeta finito e irrepitible, senón o contrario: decrecer. Poida que menos sexa máis, a efectos de sostibilidade; porque noutrora o pacto tácito da historia e o sentido (común) da verba *progreso* era deixar aos nosos descendentes e demais tribos de cazadores de pokemons –está claro que non vai vir ninguén a salvarnos de nós mesmos– un mundo mellor que o que nos encontramos.

Anexo I

Testamento de Alonso Martínez Barcia, 1760 (fragmento)*

“Xesús, María e Xosé. No nome da Santísima Trindade, Pai, Fillo i Espírito Santo, que vive e reina para sempre; e da gran Raíña Nosa Señora: Sáibase como eu Don Alonso Martínez de Barcia, Racioneiro do Colexio do Espírito Santo incluso na Santa Igrexa de Señor Santiago, e morador na parroquia de Santa María Salomé, atopándome a pé e con saúde, en todo o meu xuízo e cabal entendemento, con que se dignou adornarme a súa Divina Maxestade, crendo como firmemente creo no Alto, Soberano e Incomprensible misterio da Santísima Trindade, Pai, Fillo i Espírito Santo, tres persoas distintas e un so Deus verdadeiro, e nos Artigos da fe, e en tódalas demais cousas visibles e invisibles, que cre e confesa nosa Santa Nai Igrexa Católica, Apostólica Romana, en cuxa fe e crenza protesto cos auxilios Divinos vivir e morrer, como fiel católico cristián alistándome debaixo das bandeiras i estandartes da Cruz [...]. E recelándome da hora da morte que toda criatura debe temer, pois é tan certa como incerto o como e o cando me sucederá, considerando o moi agradable que é aos ollos divinos semellante disposición feita en tempo hábil sen agardalo para o día de aquel trance tan terrible, desexando dispoñerme para o Xuízo que a ela se segue, e que a miña ánima vaia ben guiada e as cousas desta vida queden ben dispostas, ao servizo e maior gloria de Deus e a súa Nai Santísima, fago e ordeno este meu testamento e postrimeira vontade na maneira seguinte:

Iten digo que por canto nos cinco de febreiro do ano pasado de mil setecentos corenta e cinco, por ante André de Moreda, escribán da S. M. e de Número e Cabido desta Santa e Apostólica Igrexa de Señor Santiago outorguei escritura de dotación para fabricar unha capela con advocación do Santo do meu nome ca obriga de construíla e adornala de ornatos e máis necesario para nela celebrarse o Santo Sacrificio da Misa, dotándoa para a súa permanenza das dúas propiedades que nela se expresan en virtude da cal, con licenza do Señor Ordinario deste Arcebispado, precedido do informe e licenza de Don Ignacio Pastoriza, cura de San Xiao de Guimarei, en cuxos termos e miña Casa do lugar da Algaria a fixen fabricar, e asimismo retablo co misterio do referido Santo do meu nome, colocando nel ao Santo Anxo da miña garda e ao Glorioso San Xoán Bautista, que el todo fixen pintar e dourar e igualmente o frontal, e para a celebración do Santo Sacrificio da Misa mandei facer tres ornatos cas súas albas, amitos e cingulos, un

* Originalmente en castelán. A versión galega é do autor [Nota do Editor].

de tapicería de seda para os Santos Clásicos, outro de damasco blanco e carmesí para os Santos Mártires e Confesores, e outro de damasco negro ca súa puntilla para os Santos Semidobles en que se pode celebrar Misa de Réquiem; catro mesas doubles de corporais e lenzos correspondentes, e igualmente merquei un cálize de prata e a súa copa e a da patena sobredourada pola parte de dentro de peso de dezanove onzas e algúns adarmes; un Misal novo con tódolos Santos; dúas mesas de manteis sen encaixes para o altar; dous panos para limpar as mans extra dos purificadores; dúas campaññas, unha máis grande pendurada en dita capela e outra pequena; dous candeiros de bronce de moda dourados a lume para a mesa do altar; e no retablo oito cornucopias tamén de bronce, e desexando endereitar o Camiño da Verdade e Vida que é o mesmo Deus, entendendo que para facelo é cousa non somentes necesaria, senón moi convinte, dispoñer do que neste mundo se dignou pola súa infinita piedade concederme, que foi moito máis do que eu, indigno, merecín [...] doto e fundo en dita capela do Santo do meu nome, unha capelanía colativa de dita advocación de Santo Ildefonso, ca carga perpetua que desde logo lle impoño de dúas Misas rezadas cos seus responsos cada semana, que se deben celebrar perpetuamente na dita capela e o seu altar polo capelán que fose sucedendo nelas; e en tanto non se fixese sacerdote, deberá pagar por cada unha de esmola dous reais e medio de vélaro; e nas semanas nas que caísen as sete festividades de Nosa Señora, como son a Purificación, Anunciación, Asunción, Natividade, Presentación, Concepción i Expectación, deba celebralas precisamente destes Misterios e cada unha delas supla unha das que lle corresponde por semana; e ademais de ditas dúas misas semanarias, teña a obriga de dúas misas cantadas, unha no día de Santo Ildefonso, Santo do meu nome, e a outra o día dous de outubro, en que se celebra a festa ao Santo Anxo da Garda [...]. E para que o tal capelán que fose sucedendo en dita capelanía teña a congrua e alimento necesario con que sustentarse según a decencia do seu estado, a situo e fundo ademais do territorio chamado da Tomada e dos seis ferrados que do Prado da Longa contén dita escritura primitiva de fundación [...] cos máis bens que agrego e dono á dita capela neste testamento, que uns e outros son os que seguen: un oficio de Receptor de primeiro número da Real Audiencia deste Reino que en vinte e tres de setembro de mil setecentos cincuenta e oito adquirín según escritura de venda que del me outorgou Don Gabriel André Piñeiro de Ulloa, veciño da freguesía de Santiago de Franza, como Apoderado de Don Nicolás Antón Piñeiro de Ulloa, seu pai [...]. A Casa do lugar da Algaria co seu portal de cantería, corral, cabaleirizas, todo pechado con aira, horta pechada de sobresí e lugar pegado, un e outro a ela, sito na freguesía de San Xiao de Guimarei, sembradura de máis de setenta ferrados de centeo, ca súa fonte dentro que rega a maior parte da dita terra, e a outra, aínda que non toda,

se rega de nove en nove días un día ca súa noite menos tres horas ca que ven da fonte que chaman da Torre [...]; todo é libre salvo dezmo a Deus menos catro ferrados en sembradura que son da Fábrica de dita igrexa de San Xiao de Guimarei en virtude de foro da mesma polo que se pagan catro ferrados de centeo e catro de millo miúdo [...], e todo está pechado e circundado de muro dobre de pedras cas súas capas de máis de oito cuartas de alto e tres de ancho, cos seus cabaletes desde a ponte que chaman da Igrexa [...]. Unha peza de herdade labradía chamada das Senras, sembradura de tres ferrados de centeo [...]. Outra peza de herdade chamada dos Pardiñeiros, sembradura de medio ferrado de centeo [...]. Outra chamada de Portelos de Abaixo, sembradura de nove cuartillos, ca súa auga de rega [...]. Outra peza de herdade chamada da Revolta, sembradura de vinte cuartillos ca súa auga de rega [...]. O prado chamado de Oucendes, sembradura de tres ferrados e nove cuartillos de centeo, cas súas dúas presas de auga [...]. Outra peza de herdade que anda a herbeira chamada Chouso da Fonte [...], sembradura de dous ferrados de centeo [...]. Á saída de dita Casa, e en monte que chaman da Algaria, terra de levar en sembradura vintedous ferrados de centeo, poboada de carballos, castiñeiros e salgueiros, que confina polo mediodía co valo que pecha dito lugar da Algaria e segue pegado a el, até a ponte que chaman da Igrexa, e vindo río abaixo até un madarrón que a divide da devesa que alí teñen os veciños do lugar de Cardavella [...]. Outro anaco cadrado de terra poboada de carballos, sembradura de dous ferrados en dito monte da Algaria [...]. A cerrada chamada da Longa, sembradura de dezaseis ferrados de centeo [...]; que a maior parte dela se atopa a toxeira, e a outra de castiñeiros, carballos, ameneiros e salgueiros, a que polo norte, poniente e mediodía se encontra de valo dobre de pedra, todo capeado, e polo levante cunha faz de pedra, á beira do río que baixa do estanque do muíño de Cardavella e vai á ponte que chaman da Pinguela [...]. Un día e unha noite de quince en quince días no muíño chamado da Cardavella, polo que me pagan Estevo Rodríguez e o meu caseiro Xosé Brión un ferrado de millo grosso, outro de centeo e outro de miúdo. Unha peza de monte no que chaman da Torre, sobre a revolta de Carmoa, sembradura de vintedous ferrados de pan, cuxa peza chega até dar cos muros das Veigas da Estrada, cos que confina polo poniente [...]. A cerrada de Ouzamerxe toda de sobresa [...]. Sembradura de dezaoto ferrados, e ao levante está poboada de carballos e o demais de xesta e toxo [...]. Dous ferrados de pan mediado que me paga anualmente Luís da Graña, veciño do lugar da Panceira [...]. Cincuenta e oito ferrados de pan mediado que polo lugar de Cernadela me paga en cada ano Patricio Troitiño, xenro de Xoán Durán, defunto, Pedro da Fraga e os seus irmáns, Xacinto Durán [...] veciños que foron de dito lugar sito na freguesía de Santo André da Somoza [...]. Nove ferrados de pan mediado de renda que anualmente me pagan Antón Matalobos, Vi-

cenzo Somoza, Clemenzo de Sanmartiño e máis consortes pola cuarta parte enteiramente do lugar de Vinseiro de Godoi, sito na freguesía de Santa Cristina de Vinseiro en virtude de escritura de foro ao seu favor outorgada en vintecatro de setembro de mil setecentos trinta e cinco [...]. Catro ferrados de pan mediado e dous polos de renda anualmente que me paga André de Nodar veciño de dita freguesía por unha casa e diferentes propiedades sitas no lugar de Godoi en virtude de foro [...]. Dez ferrados de millo groso e unha galiña de renda que anualmente me paga Domingos do Porto veciños de dita freguesía pola herdade do Pumar de Abaixo sita no lugar de Viso de Baixetes en virtude de foro [...]. Dous ferrados de pan mediado e unha galiña de renda anual que me paga Ignacio Gundín veciño de dita freguesía de Vinseiro por dúas herdades sitas na mesma en virtude de foro [...]. Catro ferrados de centeo e catro de millo groso que anualmente me paga de renda Luís da Graña veciño de San Xiao de Guimarei en virtude de subforo que lle fixen en vinte e seis de novembro de mil setecentos cincuenta e oito [...] de distintas propiedades sitas na freguesía de Santo Estevo de Lagartóns [...]. Ferrado e medio de centeo e un de millo miúdo de renda que anualmente me paga en dita miña Casa da Algaria Bernardo González veciño do lugar de Ouzamerxe, freguesía de Santo Estevo de Lagartóns, en virtude de foro que lle fixen de dúas herdades sitas en dita freguesía, unha chamada do Lavandeiro e a outra chamada dos Campos [...]. Dous ferrados de centeo de renda postos en dita miña Casa que anualmente me pagan Bertomeu e Simón Núñez veciños de dita freguesía de Lagartóns por unha herdade sita na Veiga de Ouzamerxe, e por outro nome chamada Veiga de Mariña Durán, sembradura de ferrado e medio, en virtude de arrendamento [...]. Dous ferrados e medio de centeo que en virtude de arrendamento me paga na miña Casa da Algaria anualmente Francisco da Pena, veciño de dita freguesía de Lagartóns pola herdade chamada dos Campos, sembradura de dous ferrados e medio sita na mesma freguesía [...]. Unha leira de herdade sita na Veiga da Cruz [...]. Tódolos cales bens e rendas son meus por telos herdado, así pola mellora que de tercio e quinto fixo ao meu favor Dona Francisca de Barcia miña nai difunta en cinco de agosto do ano pasado de mil setecentos vinte [...], como por ter adquirido as lexítimas da miña irmán Dona Feliciano [...], a do meu irmán Don Pedro Xosé Martínez de Barcia, veciño da cidade de Roma [...], a de Dona María Bernarda miña irmán [...] e a de Dona Catarina Martínez de Barcia [...], pois a da miña irmán Dona María Antía levouna nos bens de Pontevedra, nos que a dotara o meu defunto pai Don Alonso Martínez para casarse con Don Marcos Rodríguez de Souto [...]. E ditos bens e rendas que deixo sinalados son libres de todo censo, carga, aniversario, vínculo, obriga e hipoteca que non teñen ningunha, excepto a que queda referida, e así os agrego aos máis raíces que adquirise durante a miña vida á dita capela, en propie-

dade e usufruíto deles [...]; por canto para facer a presente disposición qué-dame renda e bens suficientes pola misericordia de Deus, por todo o cal os capeláns que fosen da dita capela poidan gozar e gocen despois do meu falecemento e o de tódalas persoas que eu sinalare o usufruíto de ditos bens e rendas libremente e sen contradición algunha baixo as cláusulas, gravames e chamamentos seguintes: O primeiro que ditos bens e rendas non han de poder venderse, dar, doar, trocar, cambear nin en outra maneira algunha allearse [...], porque é a miña vontade deban subsistir e subsistan perpetuamente por bens e renda de dita capela; e os que se atopan na freguesía de San Xiao de Guimarei en ningunha maneira poidan aforalos os capeláns que nela sucedesen [...]. Que a Súa Santidade, Prelado, persoa eclesiástica nin seglar por ningún caso se poidan entrometer nin entrometan na provisión da dita capela, renda dela nin en outra cousa a ela tocante [...], porque é a miña vontade sexa sempre Padroado Real de Legos e que na dita provisión perpetuamente se garde e observe a orde por min dada e non outra non obstante calquera constitución ou bula da Súa Santidade [...]. Asimesmo é a miña vontade que desde o día do meu falecemento leve e goce o usufruíto de tódolos ditos bens e rendas Dona Catarina Tomasa Martínez de Barcia miña irmán, viúva de Don Diego López de Neira, veciña desta dita cidade, con so a obriga de facer decir mentras vivise en cada un ano as dúas misas cantadas [...] e ínterin a sobredita vivise, non se ha de nomear capelán para dita capela, e á súa morte quero i é a miña vontade sexa primeiro capelán o meu sobriño Don Juan Bautista Rodríguez, presbítero, racioneiro prebendado do meu Colexio do Espírito Santo, ao que desde agora dou por libre de vivir en dita miña Casa da Algaria e residir dita capelanía [...]; reservando como reservo en min o padroado de dita capelanía para nomear persoa que suceda nela despois das vidas de dita miña irmán e sobriño; e se morrese sen facer nomeamento de capelán que lle suceda e de padroiro, dou a miña plena facultade a dito meu sobriño Don Xoán Bautista para que os nomée [...]; e o así presentado deberá ordearse de Epístola aos vinte e un anos e de presbítero aos vintecatro [...]. Que o tal capelán así nomeado deberá vivir en dita miña Casa da Algaria e celebrar as Misas por el mesmo, a menos que esté enfermo ou teña ausencia precisa que non exceda de dous meses no discurso do ano [...]. Que os capeláns que fosen sucedendo en dita capela deban de usar o apelido Martínez despois do de seu pai para que se conserve o do fundador. Que os capeláns e cada un no seu tempo, e as persoas a cuxo cargo estén durante a minoría de idade de algúns deles, estén obrigados a ter ben reparada, perfecta e aseada a capela, o seu retablo e ornatos e igualmente a Casa e muros, para que en ningunha maneira vaian en diminución, respecto para compoñer un e outro cando sexa necesario deixo plantados moita cantidade de castiñeiros e carballos, e unicamente neste caso poderán, con intervención do pa-

droeiro, cortar polo pé os precisos, mais ca obriga de plantar de novo cantos se cortaren [...]. E para que o tal capelán así nomeado teña onde recoller os froitos e rendas que quedan expresadas e estar con decencia, deixolle un hórreo pegado á eira de dita Casa que fixen fabricar sobre seis postes de cantería cas súas capas do mesmo, madeirado e tellado [...], e na adega de dita Casa, unha tulla con división de por medio e as súas dúas pechaduras, e dúas arcas grandes, todo de castiñeiro, e na sala principal que mira á eira dúas medias alacenas [...]. A roupa dunha cama que se compón dun xergón de estopa prosa, un colchón de terliz con la de Castela, catro sábanas de estopilla de dous lenzos e medio, dous cobertores de la de Castela [...]. E no remanente que dos meus bens mobles teño e quedasen tanto nesta miña casa de Santiago como na da Algaria, débedas, dereitos e accións, deixou e nomeo polo meu único herdeiro a dito Don Xoán Bautista Rodríguez meu sobriño [...], estando en dita miña Casa de morada, inclusa na referida parroquia de Santa María de Salomé desta cidade de Santiago, a vinte e dous días do mes de xulio, ano de mil setecentos sesenta [...].”

Anexo II

Testamento de Xoán Bautista Rodríguez Martínez (fragmento)*

Xesús, María e Xosé. No nome de Deus Amén. Saiban todos cantos esta carta da miña manda e testamento, última e postrimeira vontade como eu Don Xoán Bautista Rodríguez Martínez, Racioneiro do Colexio do Espírito Santo desta cidade de Santiago, Capelán da do Ilustrísimo Señor Don Lope de Mendoza inclusa na Santa Igrexa dela, encontrándome ao presente a pé e con saúde e en todo o meu cabal xuízo e entendemento natural, crendo como firmemente creo no Misterio da Santísima Trindade, Pai, Fillo i Espírito Santo tres persoas distintas e un único Deus verdadeiro e en todo o máis que ten, cre e confesa nosa Santa Nai Igrexa Católica, Apostólica e Romana, en cuxa fe e crenza sempre vivín e protesto vivir e morrer e recelándome da morte por ser cousa natural a toda vivinte criatura como incerta a súa hora, a fin de que para entón as miñas cousas e bens temporais queden ben dispostos e ordenados a honra de Deus e ben da miña ánima, fago e ordeno este meu testamento e última vontade na maneira seguinte. Iten declaro ter unha casa dun alto fronte á do Señor Conde de Maceda na rúa do Vilar desta cidade sinalada co número primeiro [...] a que é libre dezmo a Deus e so se pagan por ela once reais de pensión á Don Xoán Abrales de Mendoza e un real á Fábrica da parroquia de Santo André [...], cuxa casa adquirín de Don Xosé García [...] en sete de setembro do ano pasado de mil setecentos setenta e catro [...]. Como tamén percibo cada ano de Bieito Touceda, veciño de San Breixo de Arcos, setenta e cinco reais de réditos dun censo de dous mil e quinientos de principal, según instrumento ao meu favor outorgado en dezasete de abril do ano de mil setecentos sesenta e nove [...]. Asimesmo percibo dezaioito ferrados de trigo postos nesta cidade por bens que adquirín de Francisco Ferreiro no lugar de Esmorede da freguesía de Santa María de Alón [...]. Con máis percibo seis ferrados de trigo pola cuarta parte do lugar do Outeiro sito en San Cristovo de Mallón [...]. Asimesmo percibo oito ferrados de trigo postos nesta cidade por bens que adquirín de Ignacio Feáns no lugar de Ser na freguesía de San Pedro de Ser [...]. E máis percibo cincuenta e un ferrados de centeo e dúas galiñas según foro polo lugar de Barciela [...]. Asimesmo percibo de Domingos Vilanova e consortes trinta e un ferrados e medio de centeo e unha galiña postos na súa casa do lugar de Riobó de Riba sito na freguesía de San Martiño de Negreiros, xurisdición de Trasdeza [...]. E máis percibo dezano-

* Originalmente en castelán. A versión galega é do autor [Nota do Editor].

ve ferrados e medio de centeo de Xosé Vilanova veciño de Santiago de Breixa según arrendamento que lle fixen do lugar de Bende de Riba e de Abaixo na dita freguesía de Negreiros [...]. Asimesmo percibo de Pedro Montoiro dezaseis ferrados de millo grosso e catro de centeo polo lugar de Vilar en San Paio de Figueiroa postos na Casa da Algaria de Guimarei [...]. E máis percibo o froito das herdades sitas en dito lugar de Vilar que me traballa a medias Domingos da Graña ao que se arrendaran ou aforaran. Máis percibo o froito que produce o Prado de Ousendes dos Rodríguez e unha herdade na Veiga do Río todo sito en Guimarei que até agora fixen traballar ás miñas expensas. Con máis percibo de Xosé das Penas veciño de Guimarei pola herdade de Porto a Cartas e outras sete ferrados e medio de centeo e quince de millo grosso postos dentro de dita freguesía según arrendamento ao seu favor [...]. Asimesmo percibo de Caetano Valcárcel veciño de Guimarei tres ferrados de centeo e doce de millo grosso postos dentro da dita freguesía pola herdade do Pozo de Abaixo e outros según arrendamento ao seu favor [...]. E máis percibo de Don Estevo de Ribas, Abade de Guimarei, tres ferrados de millo grosso e catro cuartillos por unha herdade a herbeira no cerrado de Porto a Cartas según arrendamento simple [...]. Asimesmo percibo de Rafael Touceda veciño de Guimarei tres ferrados de centeo e sete de millo grosso postos dentro de dita freguesía según arrendamento ao seu favor outorgado das herdades de Souto de Abaixo e outras [...]. E máis percibo de Domingos Antón Barcala veciño de dita freguesía cinco ferrados [de] centeo e cinco e medio de millo grosso postos dentro da mesma freguesía según arrendamento ao seu favor [...]. Asimesmo percibo de María Valcárcel viúva veciña de dita freguesía oito ferrados de millo grosso postos dentro da mesma freguesía pola herdade do Chouso da Fonte de Campos e outras según foro e subforo ao seu favor [...]. Asimesmo percibo de André Valcárcel veciño de dita freguesía vinte ferrados de millo grosso e seis de centeo postos dentro de dita freguesía polo lugar de Torrebella según arrendamento ao seu favor [...]. Con máis percibo o froito das herdades da Reboltiña, dos Rodríguez, de Cadabal de Abaixo e da Devesa que en dita freguesía me traballa a medias María Rodríguez e o seu fillo Manuel Sanxiao, as que se arrendaran ou aforaran. Como tamén son miñas unhas herdades de herbeira na da Abroteira e no Castiñeiro do Santos en dita freguesía [...]. Iten digo e declaro que é a miña vontade de fundar no máis ben parado destes ditos bens e máis que teña unha capelanía, e se non a fundare en vida como desexo rogo aos señores meu cumpridores o executen á miña morte o máis pronto que poidan, cuxa capelanía debe ser titular colativa e padroado laical advocación de San Xoán e San Brais, as imaxes dos cales están colocadas nos altares de San Francisco de Borxa e San Francisco Xabier da Real Igrexa do meu Colexio para que a título dela poidan ordearse até de presbíteros so capeláns que fosen dela, e por tais nomeo ao

acólito máis antigo que fose de dito Colexio ca obriga precisa que lles imponho de que anualmente nos dous citados altares deban celebrar pola miña ánima, as dos meus pais, as de ditos meus tíos Don Alfonso e Dona Catarina e as do Purgatorio trinta e tres misas rezadas a tres en cada mes [...] e especialmente lles imponho a obriga de ser sacristán maior que asista de pelliz a tódalas misas cantadas con palmatoria, vísperas e máis funcións do Colexio por sí mesmo, sen que poida poñer outro no seu lugar senón en enfermidades [...] e para a súa congrua sustentación lle sinalo anualmente mil cen reais, os que se sinalarán no mellor e máis ben parado dos ditos meus bens, os cales se entregarán ao Colexio para que os administre [...]; e para que os da miña familia poidan gozar deste ben quero e é a miña vontade que ditos señores Vigairo e Racioneiros habendo parente meu por parte de pai ou nai capaz e de boa vida e costumes que poida ser acólito o noméen por tal dando as fianzas necesarias a fin de que co tempo, sucedendo vacante, poida gozar dita capelanía [...]. E para primeiro capelán sacristán maior nomeou a dito meu sobriño Don Xoán Francisco Omaña e Rodríguez clérigo de maiores ordes ao que se exima da obriga de confesar e quero que aínda que teña outra renda de calquera valor que sexa nesta cidade goce esta capelanía e poida poñer sustituto que lle excuse da súa obriga cando non poida asistir. Iten digo é asimesmo a miña vontade de fundar en dito Colexio do Espírito Santo dúas prazas de cantores, unha con renda de oitocentos reais e a outra ca de setecentos anualmente [...] en suxeitos hábiles de voz corpulenta e sonora, bens instruído[s] en canto llano e de boa vida e costumes [...] pois o meu ánimo é o de que as funcións diarias que teñen no Colexio se fagan ca maior debida solemnidade e uniformidade de voces no coro [...]. E os bens que os meus cumpridores sinalaren para producir anualmente ditos mil cincocentos reais desta fundación os entregarán aos señores Vigairo e Racioneiros para que os administren como o fan dos máis que teñen [...]; e na mesma conformidade lles entregarán bens que produzan cada ano douscentos reais vélaro os que lle sinalo por razón de administración dos bens de dita capela e prazas de cantores [...]. Iten digo me causa a maior aflicción e desconsolo o que na fermosa igrexa do Real Padroado de S. M. que se dignou aplicar ao Colexio do Espírito Santo por falta de dotación non se fagan nela polos señores Vigairo e Racioneiros de dito Colexio os Oficios de Semana Santa para edificación dos fieis en memoria da Pasión e morte do meu señor Xesucristo e a súa Gloriosa Resurrección e desexando que por máis tempo nos días de Venres e Xoves da semana santa non estean pechadas as portas é a miña vontade que no Domingo de Ramos, Luns, Martes e Mércores se celebre Misa Cantada con diácono e subdiácono [...], aplicando ditas Misas pola miña ánima, as dos meus pais, ditos meus tíos Don Alonso e Dona Catarina Martínez e máis da miña obriga. E tamén é a miña vontade de que a cada función das nove se

reparta a cada señor Racioneiro que asistise e aos enfermos contados de tres días naturais dez reais vélaro e aos cantores a cada un dous reais, mais de ningunha maneira gañe ditos interpresentes o señor Racioneiro que non asistise aínda que teña privilexio de catedrático na Real Universidade ou de Ministro do Santo Oficio de Inquisición [...] quedando libres as casas e bens raíces que pola súa vida deixo legatados ao meu sobriño Don Xoán Francisco Omaña e Rodríguez, á miña criada Xosefa Gago e a Susana Míguez [...]. En dita cidade de Santiago a catorce días do mes de Agosto de mil setecentos setenta e oito [...].”

Posteriormente, o primeiro de febreiro de 1784, anulou “o legato que deixaba ao meu sobriño Don Xoán Francisco Omaña e Rodríguez hoxe Vigairo Cura de Santa María de Cela e so lle deixo por cariño a mellor caixa de prata para tabaco que teña do meu uso, os breviarios pequenos, Diurno e Caderniño sinalados en dito testamento. E para sempre igualmente lle deixo as dúas partes que de cinco fago nas Casas Grande e pequena do lugar de Ouzamerxe sitas en termos da parroquia de Guimarei [...]. Iten digo amplio o legato da miña criada Xosefa Gago e quero que en lugar dos trescentos reais que lle deixaba se lle dean seiscentos [...] e quero que mentras viva perciba cada ano os cincuenta e un ferrados de centeo e dúas galiñas que pagan postos nesta cidade polo lugar de Barciela sito na freguesía de Santo André do mesmo nome Manuel Piñeiro e consortes [...]. E mando que en ningunha maneira se lle rexistren as súas arcas, se lle entregue o liño que ten nunha das miñas e se lle pague do que lle estea debendo de soldadas, pois o que sexa constará dun papel seguro que lle fixen e ten no seu poder. Iten mando por vía de legato á miña criada Xosefa da Igrexa estando no meu servizo ao meu falecemento douscentos reais de vélaro e a súa cama de roupa [...] e se lle pague o que se lle debese de soldada e mando non se rexistren as súas arquañas, pois teño satisfacción das miñas criadas [...]. Iten deixo de legato por unha vez á miña afillada Xoana Rei filla do meu caseiro Santiago Rei douscentos reais [...]. E tamén quero que se despois de cumprido todo o que levo disposto houbese fondos, ou sexa renda sobrante, que chegue a oitenta ducados vélaro se funde unha capelanía colativa a cal presenten os señores Vigairo e Racioneiros en parente meu descendente das miñas irmás [...], terá a advocación de San Brais [...] e para primeiro capelán desta capelanía nomeo ao meu sobriño Don Xosé Bieito Moldes clérigo de menores”.

Bibliografía e fontes documentais

- ARIÉS, Ph. *La muerte en Occidente*. Argos Vergara. Barcelona, 1982.
- BALBOA LÓPEZ, Xesús L. *O monte en Galicia*. Edicións Xerais, Vigo, 1990.
- BARREIRO MALLÓN, B. “El clero de la diócesis de Santiago: estructura y comportamiento (siglos XVI-XIX)”. En *Compostellanum* (1988). Páxs. 469-507.
- BERCEO, Gonzalo. *Milagros de Nuestra Señora*. Barcelona. Ediciones B, 1988.
- BÉRTOLO BALLESTEROS, J. M. e FERRO PEGO, L. “Casa e capela de San Ildefonso na Algalia (Guimarei)”. En *Capicúa* nº 51, 27/3/2013. A Estrada. S. Ed., 2013.
- CARNÉS GARCÍA, E. *El Colegio de Sancti Spiritus: una colectividad rentista del clero secular de Santiago de Compostela*. Tese de licenciatura inédita. Santiago de Compostela, 1981.
- COUSELO BOUZAS, J. *Galicia artística en el siglo XVIII y primer tercio del XIX*. Santiago de Compostela. Imprenta del Seminario Conciliar, 1933.
- FERNÁNDEZ CUBEIRO, E. “Una práctica de la sociedad rural: aproximación al estudio de las capellanías de la diócesis compostelana en los siglos XVII y XVIII”. En Eiras Roel, A. y colaboradores: *La Historia Social de Galicia en sus fuentes de protocolos*. Universidad de Santiago de Compostela. Santiago de Compostela, 1980. Páxs. 205-215.
- FERRERES, Juan B. *Instituciones canónicas con arreglo al Novísimo Código de Pío X, promulgado por Benedicto XV y a las prescripciones de la disciplina española y de la América Latina*. Barcelona. Subirana, 1920. Vol. II.
- FLÓREZ, E. *España Sagrada. Tomo XXXVII Antigüedades concernientes a la region de los astures Transmontanos desde los tiempos mas remotos hasta el siglo X [...]*. Madrid. Oficina de Blas Román, 1789.
- GONZÁLEZ LOPO, Domingo. *Los comportamientos religiosos en la Galicia del Barroco*. Santiago de Compostela. Xunta de Galicia, 2002.
- LÓPEZ DE AYALA, I. *El Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento, traducido al idioma castellano [...]. Agrégase el texto latino corregido según la edición auténtica de Roma, Publicada en 1564*. Madrid. Imprenta Real, 1787.
- MOLINA RODRÍGUEZ, F. “Producción e ecoloxía no monte galego”. En *Revista Galega de Estudos Agrarios*, nº 2, 1979, páxs. 33-56.
- Novísima Recopilación de las Leyes de España. En que se reforma la Recopilación publicada por el Señor Don Felipe II en el año de 1567, reimpresas últimamente en el de 1775*. Madrid. Imprenta Real, 1805.
- PAZ ARES, X. C. *Instituciones al servicio de la Casa en el derecho civil de Galicia*. Salamanca. Imprenta Núñez, 1964.
- PORTO RICO, D. “Inventario de ermidas, capellanías e obras pías da Estrada (1567-1959)”. En *A Estrada: miscelánea histórica e cultural*, Vol. X, 2007, páxs. 187-284.
- POSSE VARELA, J. A. *Memorias del cura liberal Don Juan Antonio Pose con su discurso sobre la constitución de 1812*. R. Herr, Ed. Madrid, 1984.
- VENEGAS, A. *Agonía del tránsito de la muerte con los avisos y consuelos que acerca della son provechosos. En esta última impresión enmendada de muchos errores que en las impresiones pasadas tenía*. Juan Gracián. Alcalá, 1574.

VILA JATO, M. D. “Francisco de Lens en Lugo: el retablo de la iglesia de Vilabade (Castroverde)”. En *Boletín do Museo Provincial de Lugo*, nº 3, 1987, páxs. 57-68.

Fontes arquivísticas

- A. H. D. S. (Arquivo Histórico Diocesano de Santiago de Compostela). Fondos parroquiais de San Xiao de Guimarei e Santa Mariña de Agar e Fondo Xeral do Arcebispado (FX).
- A. H. U. S. (Arquivo Histórico Universitario de Santiago de Compostela). Fondos do Hospital Real.